

Hajzer Gergő: A magyar társadalom története 7. lecke (30 perc)

A szellemi foglalkozású csoportok

Kiket nevezünk értelmiségnek?

A *felsőfokú végzettségűeket*, *szellemi munkát végzőket*, akiket *széles körű műveltség és tájékozottság* jellemez.

Az értelmiség helyzete a Rákosi-korszakban:

A változás lényege az autonómia felszámolása és a saját értelmiség kinevelése.

Az egyik legdinamikusabban fejlődő réteg, létszámuk minden esetben növekszik, mely a a tömeges iskolázásnak és egyben a saját értelmiség építésnek is betudható.

A fordulat éveit követően a kommunista párt *ellenfelei közé sorolta* az értelmiség jelentős részét. A régi értelmiséget az '50-es években *megaláztások, önmagukkal való megalkuvásra kényszerítették*. Két *2 lehetőség* előtt álltak:

1. **visszavonulás** (gyakran nem önkéntes), VAGY
2. **behódolás, alkalmazkodás**: ekkor elkerülik a pozícióvesztést, de presztízsük csökken.

Az értelmiségi hivatás és a szakszerűség ellentétbe került: az értelmiségi pályákra kerülésnél, pozíciók betöltésénél nem a szakismeret, hanem *a lojalitás és politikai megbízhatóság volt a szempont*. Így az irányító posztokra tömegesen bekerülő *alacsony képzettségű káderek* kisebbségi érzésükből fakadóan *erős ellenszenvet tápláltak az értelmiség iránt*. Az új rend a *saját értelmiségi bázisának kialakítását kedvezményekkel támogatta* pl.:

- **numerus politicus** intézménye: a munkás- és parasztszármazású fiatalok származásuk okán előnyt élveztek az egyetemi és főiskolai felvételi vizsgákon;
- **szakérettségis tanfolyamok**.

A Kádár-korszakban:

A hatalom és értelmiség viszonyában jelentős változást *a kádári konszolidáció hoz:*

- az alkotók mozgástere lassan bővült;
- csökkentek az ideológiai elvárások és a direkt irányítás szerepe a szellemi életben.
- a származás szerinti kategorizálás érvényesítése a '60-as években folyamatosan gyengült.
- A felsőfokú képzés differenciálódik, a specializálódás egyre erőteljesebbé válik, ami a korszak végére azt eredményezi, hogy az állásba kerülés feltétele már a középiskolai végzettség, ill. az érettségi lesz;
- megjelenhetett (bár korlátozottan) a fennálló viszonyokkal szemben kritikus-értelmiségi gondolkodás;
- a különböző értelmiségi foglalkozásuk körében az önreprodukció lényegesen erősödik.

4 típusú magatartásformát különböztethetünk meg az 1980-as évek értelmiségére vonatkozóan:

1. a rendszer működtetésében közreműködők;
2. a lojális szakértelmiség;
3. a fennálló viszonyokkal elégedetlen, de politikailag inaktív, értelmiségi réteg;
4. az ellenzéki-kritikai értelmiségi csoportok.

Egyes szellemi foglalkozású csoportok változásai:

Közalkalmazottak, köztisztviselők:

A második világháborút követően annak ellenére, hogy *a közalkalmazottak egy része elveszti állását, másik részük alkalmazkodni próbál,* így létszámuk jelentősen nem csökken.

Sőt, mivel a kommunista hatalomátvétel után *kiemelten fontos lesz az alkalmazottak politikai felügyelete,* így elindul a **káderesedés:**

- az iskolázottsági és szakmai kritériumok megszűnnek;
- a tanácsrendszer bevezetésével pedig a közigazgatás személyi állománya is kicserélődik.

Az alacsony iskolázottság, az igazgatási szaktudás hiánya és a rutin szerű szellemi munka tömegesedése *presztízsveszteséget és a bürokrácia hatékonyságának visszaesését eredményezi.*

Jelentős az elnőiesedés és a munkás-parasztcsaládokból beáramlók száma. A szakirányú képzések feltételeit valamivel javította az Államigazgatási Főiskola létrehozása.

A rendszerváltás után *az állami apparátusban dolgozók száma, és az intézményrendszer komplexitása jelentősen megnőtt,* ami többletköltségeket, bizalmatlanságot, ügyintézési nehézkedést eredményezett, így a 2000-es évek második felétől a **bürokráciacsökkentés** lett a fő cél, az eszközök pedig: *az átszervezések, és a leépítések*

Inkább kevesebb mint több sikerrel: *az ügyintézés gördülékenyebb lett; DE a közsférában dolgozók száma nőtt.*

A pedagógusok, egyetemi oktatók helyzete

Mivel az oktatás szerepe felértékelődik (*káderek képzése, tömegesedés*)

- az intézményrendszer kibővül;
  - ezzel együtt a foglalkoztatottak köre is dinamikusan bővül;
    - a képzettségi követelmények viszont gyengülnek (!)
      - ÍGY *az oktatás színvonala csökken.*

A pálya egyre inkább *elnőiesedik.* (1970-re a tanárok közel négy ötöde nő)

A társadalmi háttér nyitottabbá válik: a tanítói pályára a munkás-paraszt származás jellemzőbb, míg a gimnáziumi tanároknak több mint fele értelmiségi/szellemi munkát végző családból származott.

A pedagógia presztízsvesztése a nem igazán érintette a **felsőoktatást.**

Az intézményrendszer merev hierarchiája nem változott lényegesen.

Az egyetemi oktatás ideológiai függősége *az 1950-es években jelentősen megnőtt* és csak az 1960-70-es évek fordulójától mérséklődik, DE radikális változás csak a rendszerváltáskor következik be, addig a marxista filozófia kötelező tantárgy.

A rendszerváltás után viszont a tanítók és az óvodai pedagógusok *vonatkozásában elindul az előregedés és*

a létszámcsökkenés (általános iskolai tanárok száma az 1990/91-es tanévben: 96791 fő → 2019/2020-as tanév: 75428). A középiskolai tanárok száma valamelyest növekszik, de a KSH adatai alapján náluk van a legnagyobb hiány.

Az orvostársadalom

- Mérsékelt ütemű létszámnövekedés; elnőiesedés, folyamatosan magas presztízs.
- 1950-től 1968-ig a pályakezdők központi irányítással kerültek első munkahelyükre, ezen az 1968-tól bevezetett pályázati rendszer enyhít.
- A pályán való előrelépést a folyamatos szakképzéshez és a szolgálati időhöz kötötték.
- Ez a foglalkozási csoport őrizte meg leginkább zártságát, az átörökítés hagyománya erős maradt.
- **Erős belső tagoltság:**
  - a nagyobb egészségügyi intézményekben dolgozóknak nagyobb volt a fizetésük, és jobb esélyük volt szakmai tekintélyük gyarapítására, illetve szélesebb páciéntúra kialakítására (=több hálapénz);
  - a falusi orvosoknak a nem pénzbeli ajándékok jelentettek jövedelemkiegészítést.
- Orvosellátottság a rendszerváltás után nő, és a KSH adatai szerint jelenleg (2019) több orvos dolgozik Magyarországon, mint eddig bármikor, DE valójában a magánegészségügyi szektor növekedik, pontos adat, azonban nincs az állami-magán szektorban dolgozók megoszlására.

A jogásztársadalom

1945-49-ig jelentős az átrendeződés:

- a kötött pályákat (bíró, ügyész) viszonylag sokan hagyták el,
- az ügyvédek száma viszont dinamikus módon növekedett.

Ennek a kommunista hatalomátvétel vet véget, ami után az ügyvédek száma visszaesett, a jogásztársadalom vesztett

társadalmi súlyából, hiszen **megváltoztak a tevékenység feltételei:**

- **korlátozták a magánpraxist;**
- **a szakma gyakorlásának szabályait kívülről, politikai szempontok alapján határozták meg;**
- **a jogi intézményrendszer teljes mértékben elvesztette önállóságát, a jog szerepe alapvetően csökkent.**

Az egyértelműen **városias foglalkozás** nemi összetétele merev marad: **a nők pályára kerülése a jogászok között a legalacsonyabb.** Döntő többség stabil felső-középosztályi, illetve elitstátuszú, és jelentős az **átörökítés**

A szocialista korszakban a szakma tömegek számára is elérhetővé válik, egyre több egyetem hirdet **esti és levelező tagozatokat** → a származás szerinti összetétel megváltozik, **nyitottabbá válik**, ami a rendszerváltás után még jobban felerősödik és végül **túlképzéshez vezet.**

Közgazdászok

Folyamatosan növekvő szakértelmiségi csoporttá váltak.

1949 után a közgazdászok önállósága is jelentősen csökkent, az ágazat jelentőségét az 1968-as gazdasági reform helyezte újra a palettára. Ugyanakkor a szakma az 1980-as évekre válik vonzóvá, melyen a számítástechnika és az új technológiák megjelenése erősített. **A rendszerváltást követően diplomát szerzők** számára már **nem csak a gazdasági irányítás, a bővülő pénzügyi szektor és a kibontakozó helyi magánszektor, hanem a beáramló külföldi vállalatok is álláslehetőségeket biztosítanak.** A szolgáltatói szektor bővülésével egyre több közgazdászt vonz magához.

Társadalmi összetételével kapcsolatban, **a kádári konszolidáció alatt egyre csökken a fizikai foglalkozású családokból származók aránya** és nő az értelmiségi családból származóké. A közgazdászok csoportja **egyre zártabbá válik** a szülők iskolázottságát és foglalkozási helyzetét tekintve.

Ellenőrző kérdések:

1. Kiket nevezhetünk az értelmiség csoportjához tartozóknak?
2. Hogyan változik az értelmiség helyzete a Rákosi-korszakban?
3. Mi a numerus politicus intézménye?
4. Hogyan alakult át a Kádár-korszakban a hatalom és az értelmiség viszonya?
5. Milyen értelmiségi magatartásformákat ismer a Kádár-korszakból?
6. A közalkalmazottak és köztisztviselők tekintetében hogyan alakult a káderesedés?
7. Milyen problémával küzd a rendszerváltás utáni közsféra?
8. Miért csökken az oktatás színvonala a szocialista rendszerben?
9. Milyen belső tagoltságot eredményez a városi-vidéki orvoslás az orvostársadalomban?
10. Milyen változásokat hozott a rendszerváltás a kiemelt értelmiségi csoportok életében?

Kötelező és ajánlott irodalom:

Gyarmati György (1998): Káderpolitika a Rákosi-korszak tanácsrendszerében, 1950-53. *Magyar Tudomány*, 10, pp. 1183-1194.

Horváth Attila (1986): Orvosok-pedagógusok. Értelmiségi pályák presztízse 1950-1983. *Valóság*, 4, pp. 59-67.

Szalai Erzsébet (1994): *Útelágazás Hatalom és értelmiség az államszocializmus után*. Budapest: Pesti Szalon – Savaria University Press.

Valuch Tibor (2005): *Magyarországtársadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris Kiadó.

Valuch Tibor (2015): *A jelenkori magyar társadalom*. Budapest: Osiris Kiadó.

Támogatás:

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. A tananyag elkészítését az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.